

אצלנו באלאנדלוס, אצלנו במגרב

(למה התכוון הרמב"ם כשדיבר על מנהג או ביטוי הרוח "אצלנו")

כשנואם מדבר על הנהוג "אצלנו", עשוי הוא להשתמש בביטוי זה בהוראה אינקלוסיבית, כשהוא כולל את עצמו עם קהל שומעיו, אך גם במשמעות אקסקלוסיבית, כשהוא מצמצמו לגביו-הוא ומוציא את קהל שומעיו מן הכלל. הדובר, שמקום מוצאו שונה מזה של קהל שומעיו, מדבר על מה שהיה מקובל במקום מוצאו כעל הנהוג "אצלנו", בניגוד למנהגם של קהל שומעיו.

הרמב"ם כותב לעתים קרובות על הנהוג "אצלנו" ('ענדנא') סתם או הוא מזכיר בלשון סתמית ללא תוספת פירוט, כי "אנו קוראים לזאת" ('נסמיה נחן') כך וכך. אולם פעמים הוא כותב על הנהוג "אצלנו באלאנדלוס" ('ענדנא פי אלאנדלס') ועל מה ש"אנו קוראים באלאנדלוס" ('נסמיהא באלאנדלס'), ולעתים קרובות עוד יותר הוא

* ב-28–30 ביוני 1982 נתקיימה באוניברסיטת תל-אביב ועידה שנתכנתה בשם "הרמב"ם במצרים". תכנית ההרצאות קושטה בהעתק חתימתו המקורית של הרמב"ם, משה ברבי מימון זצ"ל. אך ארבע מלים אלו היו המלים העבריות היחידות בתכנית, וגם בוועידה עצמה ההרצאות כולן היו על טהרת האנגלית. רק הרצאתי אני "אצלנו באלאנדלוס ואצלנו במגרב" נישאה בעברית, ועל כן מסרתי לפרופסור י"ל קרמר, היושב-ראש של הוועדה האקדמית של הקונגרס, את נוסח הרצאתי בעברית עם תקציר אנגלי. כפי שזה קורה לא אחת בזיכרונות של ועידות, נשתהה פרסום ההרצאות, ורק ב-1991 ראה אור (*Perspectives on Maimonides, Philosophical and Historical Studies*, edited by J. L. Kraemer, published for the Littman Library by Oxford University Press), אך ההדרה הקפדנית והצורה האסתטית הצדיקו את השהייה הארוכה, ואנו מודים על כך לי"ל קרמר. אולם הרצאתי-אני אתרע מולה: במרוצת הזמן נשכח שהיא נאמרה בעברית, התקציר האנגלי נשתרבו בין ההרצאות האנגליות והוא שפורסם בספר (עמ' 293–294), כאילו היה חי נושא את עצמו. בינתיים קראו מלומדים את תקצירי ומצאו בו טענות, אך ללא הוכחות. על כן נשאלתי על הוכחות טקסטואליות לטענותיי. לפיכך נראה לי רצוי לפרסם את הרצאתי במלואה, כדי להפקיע את דבריי מלהיות סתם ולבססם כראוי.

מדבר על הנהוג "אצלנו במגרב" ('ענדנא באלמגרב') או "בארצות המערב שלנו" ('פי בלאד גרבנא') וכדומה.¹

הראשון שניסה לנתח מקומות אלו דרך שיטה היה אברהם גייגר.² לדעתו "אצלנו" ודומיו בכתבי הרמב"ם משמשים תמיד בהוראה אינקלוסיבי, והרמב"ם מתכוון בהם תמיד למקום הימצאו בעת כתבו את הדברים, כשהוא כולל את קהל קוראיו עמו: כאשר כתב "אצלנו באלאנדלוס", עדיין ישב בספרד, ואילו ב"אצלנו באלמגרב" השתמש בהיותו בצפון אפריקה. ואשר למקומות המשקפים היכרות קרובה עם מצרים ואף עם ארץ-ישראל, שכאמור אינו מכנן "אצלנו", הם נוספו בידי הנשר הגדול בתקופה מאוחרת יותר. בעקבות אברהם גייגר הלך ח' קונגר בהוצאת פירוש המשניות לפסחים³ והסיק מדברי הרמב"ם שם – (פירוש המשניות פסחים ב, ג) 'ענדנא פי גזירה אלאנדלוס' = "אצלנו (בוחצי האי ספרד" – שחיבר את פירושו למסכת פסחים כשהוא עדיין בספרד:

אולם ברור שתפיסה זו סותרת את עצמה. ואכן ישראל פרידלנדר בניתוחו המפורט של ביטוינו אצל הרמב"ם⁴ הצביע על כך שהרמב"ם משתמש ב"אצלנו בארץ אלאנדלוס" = 'ענדנא פי בלאד אלאנדלוס' גם ב"ספר המצוות",⁵ והרי ידוע ש"ספר המצוות" לא נתחבר בספרד. מלבד זה, בפירוש המשניות לסדר טהרות,⁶ ליד רמזות שונות לנהוג "אצלנו" במגרב, נמצא פעם אחת כיצד "אנו מכנים זאת באלאנדלוס" ('נסמיהא באלאנדלוס'). מכך הסיק פרידלנדר שהרמב"ם מדבר על ספרד לא כמקום הימצאו, אלא כמקום מוצאו, ו"אצלנו באלאנדלוס" מוסב על הנהוג בספרד אצל הספרדים, אך לא אצל בני המקום שהרמב"ם נמצא בו. לעומת שימוש אקסקלוסיבי זה של "אצלנו" באשר לספרד, הרמב"ם, לפי סברתו של פרידלנדר, משתמש באותו הביטוי "אצלנו" עצמו בהוראה אינקלוסיבית במקומות אחרים, הן כשהוא אומר "אצלנו במגרב/במערב", הן כשהוא אומר "אצלנו" סתם. כאן הכוונה תמיד לצפון אפריקה, מקום שבו חיבר הרמב"ם את הקטעים המכילים ביטויים אלו, והוא כולל כאן ב"אצלנו" אף את קהל קוראיו: כך נהוג אצלנו כאן, במקום ששנינו, אני ואתם, נמצאים.

1 על הדרך שהרמב"ם מזכיר את המקובל במצרים או בארץ-ישראל עיין בהמשך.

2 E. Geiger, *Moses ben Maimon, Studien*, i, Breslau 1850, pp. 60–61, n. 41

3 H. Kroner, *Maimonides' Kommentar zum Tractat Pesachim*, Berlin 1901, p. 9, n. 19

4 I. Friedlaender, *Arabisch-Deutsches Lexicon zum Sprachgebrauch des Maimonides*, Frankfurt 1902, pp. xviii–xix, n. 1

5 עיין הוצאת מ' בלאך, פאריס תרמ"ח, 5, 14 = הוצאת י' קאפה, ירושלים תשל"א, ה, 9–

6 על פרטים עיין פרידלנדר (לעיל, הערה 4), עמ' xix, הערה 1.

אולם גם הצעתו של פרידלנדר אינה בלי פרכות. עצם השימוש ב"אצלנו" בשני משמעים מנוגדים, אקסקלוסיבי ואינקלוסיבי, אינו בלא קשיים, שלא לדבר על כך שאין כל ודאות ש"אצלנו" סתם מכוון אל "אצלנו במגרב" דווקא, כלומר ל"אצלנו" האינקלוסיבית, ולא ל"אצלנו באלאנדלוס", כלומר ל"אצלנו" האקסקלוסיבית,⁷ הכול לפי סברתו של פרידלנדר.

לעומת זאת ברצוני להציע, שתמיד כשהרמב"ם משתמש ב"אצלנו"⁸ או בביטויים דומים, כוונתו לנהוג במקום מולדתו בספרד, וכשהוא כותב "אצלנו במגרב" לא מדובר במנהג צפון אפריקאי שלא נהג בספרד, אלא במנהג שהיה מקובל בצפון אפריקה ובספרד. אין זאת אלא ש"מגרב" עשויה לכלול את ספרד, ואין משמעה בהכרח צפון אפריקה בלבד, אלא גם צפון אפריקה וספרד. ואף יש שאלמגרב' מכוונת לספרד בלבד, בחינת אחת הארצות שבמגרב.⁹ על כל פנים השימוש ב"אצלנו" בכתבי הרמב"ם תמיד אקסקלוסיבי ומכוון לספרד, מקום הולדתו של הנשר הגדול.

אינני בא כמונן להכחיש, כי "מגרב" כשלעצמה עשויה לציין אף אצל הרמב"ם את צפון אפריקה (המערבית) בלבד, להוציא את ספרד.¹⁰ כשהרמב"ם כותב 'זהא אלעמל ענדנא משהור מעמול פי גמיע אלגרב ואלאנדלס' = 'ומעשה זה אצלנו מפורסם ועושים אותו בכל המערב ובאלאנדלוס',¹¹ הרי הוא מְגַד 'גרב' = 'מערב' (שאינו שונה בשימוש מ"מגרב") לספרד. בדומה, 'והו כתיב גרא פי בלאד אלגרב וגזירה אלאנדלס, ואלאנדלס יסמונה אלכרשף ואסמה אלמשהור פי אלגרב אפזאן אלמקלוב' = 'והוא מרובה מאוד בארצות המערב ובחצי האי אלאנדלוס, והספרדים קוראים אותו כ'רשף, ושמו המפורסם במערב אפזאן אלמקלוב'.¹² אולם השימוש של מגרב לציון ספרד דווקא מתועד בנוגע לאותו הכ'רשף עצמו שזה עתה הזכרנוהו:¹³ 'אלחרשף אלדי יערף באלמגרב באלכרשף' = 'החרשף הנודע במגרב ככ'רשף', והרי

7 אך יש להודות שמגרב רגילה בהקשר זה מאלאנדלס.

8 הכוונה כמונן ל"אצלנו" המוסכה לביטויים ולמנהגים מיוחדים. אין צריך לומר שכאשר הכוונה למנהגים כלליים, 'ענדנא' = "אצלנו" עשויה לשמש בהוראה כוללת ביותר, המכוונת לכלל היהדות. השווה למשל את הביטוי השגור 'אלאצל ענדנא' = "הכלל אצלנו", כגון בפירוש המשניות, הוצאת קאפה, א, שכד, 3; שכח, 1.

9 על פרטים עיין להלן.

10 בדומה משמשת "שאס" לציון סוריה ודמשק, ובערבית-היהודית אף לסימון ארץ-ישראל. השווה גם את השימוש המודרני ב"אמריקה" הן לציון היבשת, הן לסימון ארצות-הברית של אמריקה.

11 תשובות הרמב"ם (בהוצאתי), עמ' 341, שו' 4-6.

12 פירוש המשניות, הוצאת קאפה, ו תשלא, 12 ואילך.

13 שם תשכג, 15.

זה עתה ראינו, שדווקא בספרד הוא נקרא כן, ואילו בצפון אפריקה שונה שמו. אין זאת אלא שהכוונה כאן לספרד, ולספרד בלבד.¹⁴ אף גיאוגרפים מקצועיים יש שכללו ב"מגרב" את ספרד,¹⁵ על אחת כמה וכמה שהדיוטות לא הקפידו להשתמש בה לציון צפון אפריקה בלבד. ואכן מאושש שהרמב"ם השתמש ב'מגרב/גרב' הן במשמעות צפון אפריקה למערב ממצרים, הן במשמעות ספרד בלבד (עיין לעיל), הן במשמעות כוללת לציון צפון אפריקה למערב ממצרים, וספרד. השווה למשל את דברי הרמב"ם: "על דוקיא זו סמכו אנשי המערב והיו קורין בספרי תורה של קלף בלא עיבוד כלל ומברכיו לפניה ואחריה לפני גאוני עולם כגון רבינו יוסף הלוי"¹⁶ זצ"ל ורבי יצחק אלפאסי זצ"ל [...] וכן הורה רבינו חנוך הספרדי זצ"ל.¹⁷ ובדומה: 'זהלכה למעשה במחצר גמיע גאוני מערב [...] הכולא אפתא רבינו יוסף הלוי זצ"ו לברכה והכדא פעל מראת הלכה למעשה הו וגמיע גדולי ספרד' = "זהלכה למעשה בפני כל גאוני מערב [...] כך הורה ר' יוסף הלוי זצ"ל וכן עשה פעמים הלכה למעשה הוא וכל גדולי ספרד".¹⁸ נוסף לזה: "כך היתה דעתי מקודם ככם ותפלין שהיו לי בארץ מערב[!]" כך היו וכזה כתב אותו שחבר חבור התפלין ושמו ר' משה מקורטובה[!] ואותו החיבור הוא שהטעני והטעה כל אנשי המערב[!] מלפני וגם הרב רבינו אלפסי בעל ההלכות זצ"ל כוותיהו סבירא ליה בתשובה אחת שיש לו במעשה התפלין וגם חכם אחד ושמו רבי יעקב קלעי ז"ל ככם עשה [...] ורבי משה הדרעי ככם עשה וכשבא מארץ המערב לארץ ישראל..."¹⁹ וכן כשהרמב"ם אומר כי 'ישומשום אלסמסם והו אלמשוור באלגרב באלג'לגלאן' = "ישומשום [הוא] סמסם והוא המפורסם במערב ב[שם] ג'לג'לאן".²⁰ ואנו הלא יודעים ש"ג'לג'לאן" היה מקובל (אף) בספרד,²¹ ועל כן אין ספק ש"מערב" כאן כולל גם את ספרד, שהרי איך ייתכן

14 פרידלנדר (לעיל, הערה 4), בערך "כרשף", נאלץ בגלל שיטתו להניח, תוך היסוס אמנם, שמדובר בסוג אחר של 'כרשף', ואינו נראה כלל.

15 עיין האנציקלופדיה של האסלם, מהדורה א, ערך "מגרב", המביא אמנם גיאוגרפים מזרחיים דווקא (וישמוש זה מתועד גם אצל יאקות, עיין ערך "מגרב"). אולם מצאתי שימוש זה אף אצל גיאוגרף ספרדי בן דורו של הרמב"ם: כוונתי לאבן ג'ביר, עיין *The Travels of Ibn Jubayr*, ed. M. J. de Goeje, *E.J.W. Gibb Memorial Series* v, Leiden 1907, p. 50, line 16

16 הכוונה לאבן מיגאש הספרדי

17 תשובות הרמב"ם, עמ' 552-553.

18 תשובות הרמב"ם, עמ' 515-516.

19 תשובות הרמב"ם, עמ' 542-543.

20 פירוש המשניות 1 תרצ"ג, 3-4.

21 עיין F. Corriente, *A Grammatical Sketch of the Spanish Dialect Bundle*, Madrid 1977, p. 51 §2.19.2

שייחס דווקא למקום אחר שם, שהיה מקובל אף בספרד, מבלי להזכירה כלל! השווה גם את דבריו של הנשר הגדול על סוג ארז, אשר לפי לעף²² היה מצוי בדרום ספרד ובצפון אפריקה: 'והו אלנוע אלמשהור בבלאד אלגרב אלדי יצרפונה פי גמיע מבאניהם ויסמונה אלשפין גמיע אלעואם ואנא לם אשאהד דלך אלנוע אלדי ראיתה הנאך פי אלשאם ולא פי דיאר מצר ראסא אלי הלא אלוקת' = 'והוא הסוג המפורסם בכל ארצות המערב אשר משתמשים בו בכל בנייניהם, וכל ההמון קוראים לו שפין, ואני לא ראיתי את הסוג הזה, שראיתיו שם, לא בארץ-ישראל ולא בארץ-מצרים כלל עד הזמן הזה';²³ כלום יעלה על הדעת שיזכיר אילו, המצוי גם בספרד, דווקא כמצוי בצפון אפריקה ויתעלם מספרד, ארץ מולדתו, כשהוא מספר איפה ראה את האילן! בדומה, הרמב"ם מפרש "סדין" לא רק 'וסדין אלרדא אלצגיר אלמערוף ענדנא באלאחראם' = 'וסדין צעף קטן הידוע אצלנו ב[שם] אחראם'²⁴ אלא גם 'ואסמה אלמשהור באלמגרב אחראם ופי מצר ערצ' = 'וישמו המפורסם במגרב אחראם ובמצרים ערצ';²⁵ כלום יתואר שימנה את שמותיו של הסדין בצפון אפריקה במצרים, ואת ספרד לא יזכיר! והרי 'אחראם' ידוע מספרד!²⁶ השווה גם 'ופטריות אלפטר והו אלמשהור פי בלאד אלגרב באלפקאע' = 'ופטריות פטר והן מפורסמות בארצות המערב ב[שם] פקאע',²⁷ שם המתועד אף מספרד.²⁸ בדומה: 'והי אלתי יסמיהא אלבנאיון אלמקרנץ ויקולון באלמגרב אלמקרנץ' = 'והיא שהבנאים מכנים מקרנץ, ואמרים במגרב מקרנץ',²⁹ והנה 'מקרנץ' נמצא בכתבי הספרדי אבן ג'זיר,³⁰ וכלום

E. Löw, *Die Flora der Juden*, iii, Wien 1924, p. 40 (Abies Pinsapo) 22

פירוש המשניות ו, תכו-תכת. 23

שם ב פד, -5. 24

שם ו קפו, -13. 25

עיי' ב-*Supplément* של Dozy בערכו וכן קוריאנטה (לעיל, הערה 21), עמ' 59, הערה 84, פסקה שנייה. השווה גם פירוש המשניות ו קנא, 6 - 'הי אלתי נסמיהא באלאנדלוס אלעתידה ופי מצר אלקמטרה' = 'היא שאנו קוראים בספרד עתידה ובמצרים קמטרה' - המנגד במפורש ספרד למצרים. במקום אחר (שם נה, 1) הרמב"ם מדבר על 'אקצי אלגרב' = 'סוף המערב', והוא מתכוון מן הסתם לספרד.

פירוש המשניות ו תשלא, 2. 27

עיי' קוריאנטה (לעיל, הערה 21), 75, הערה 110. 28

פירוש המשניות ה, תמו, 17. 29

עיי' דווי (לעיל, הערה 26) בערך, וכן A. V. Kremer, *Lezikographische Notizen nach* 30

J. Fromer, *neuen arabischen Quellen*, Wien 1886, p. 21

Maimonides' Commentar zum Tractat Middoth, Inaugural-Dissertation, Breslau

1898, p. 13, n. 114

יתואר שהרמב"ם הביא מלה שהייתה נפוצה בספרד, דווקא מצפון אפריקה?! על כורחך תפרש 'מגרב' כאן כמוסב (גם) לספרד. והוא הדין גם לגבי 'מנשאר': 'זהי אלתי יסמונהא אלעמאמה' פי אלמגרב אלמנשאר' = 'והיא שההמון קוראים לה מנשאר',³¹ מלה המתועדת אף היא בערבית-ספרדית.³² במקום אחר הרמב"ם מזכיר את בבל ואת ארץ-ישראל, את ארצות המערב ואת מצרים, ואת תימן ואת חבש (ו'הלא לא ימכן פי שי מן אלעראק כלהא ולא פי בלאד אלשאם ולא פי בלאד אלגרב אלמשהורה' ולא דיאר מצר ואנמא ימכן דלך פי בלאד אלימן ואלחבשה' = 'זוה דבר שאינו אפשרי בשום מקום בארץ בבל כולה ולא בארץ-ישראל (סוריה) ולא בארצות המערב הידועות ולא בארץ מצרים, אבל זה אפשרי בארץ תימן ובחבש'³³, וכלום ייתכן שדווקא את ספרד השמיט. אין זאת אלא שספרד כלולה ב"ארצות המערב הידועות".

לעובדה שהרמב"ם מכוון את אומרו "אצלנו (במגרב)" ודומיו לספרד, תוצאות חשובות בנוגע לדיאלקטולוגיה הערבית, שהרי המלים המובאות אצלו כנוהגות "אצלנו במגרב" או אף "אצלנו" בלבד, יש להפקיען מהיותן צפון אפריקאיות דווקא ולראותן כמאפיינות (גם) את ספרד. הבאנו לעיל דוגמאות אחדות מסוג זה, והשווה גם 'זמשפך אלקמע והו אלדי תסמי אלעאמה' ענדנא באלקמא' = 'זמשפך קמע, והוא אשר ההמון קוראים אותו אצלנו קמא',³⁴ ו"קמא" אכן מתועדת כצורה אפיינית לספרד.³⁵ כן מתאימים לפי תפיסה זו דברי הרמב"ם – 'זקרוסטלין אלכמתרי ותערפה אלעאמה' ענדנא אלגנאץ' = "זקרוסטלין [הוא] כמת'רי, וההמון אצלנו מכירו [שם] אנג'אץ"³⁶ – לבאמר אצל דווי: 'כמתרי הו אלדי יקאל לה באלאנדלס אגאץ ויערפהא אלעואם [בהא] אנג'אץ' = "כמת'רי הוא שקוראים בספרד אנג'אץ, וההמון [שם] מכירו [שם] אנג'אץ",³⁷ וכן דבריו – 'אסמהא ענדנא באלועה' = "ושמה אצלנו באלועה"³⁸ – לעובדה ש'באלועה' מתועדת בספרד.³⁹ והוא הדין לגבי 'זאלה': דברי הרמב"ם

- 31 פירוש המשניות ו ככג, 21.
 32 עיין דווי (לעיל, הערה 26) בערכו (אותיות משר) מאבן אלעואם הספרדי, וכן השווה קוריאנסה (לעיל, הערה 21), עמ' 41, הערה 42.
 33 תשובות הרמב"ם, עמ' 254, שו' 6 ואילך.
 34 פירוש המשניות ו סב, 7.
 35 עיין קוריאנסה (לעיל, הערה 21), 57, הערה 78.
 36 פירוש המשניות א קסט, 8.
 37 עיין דווי (לעיל, הערה 26) בערך 'אנג'אץ'.
 38 פירוש המשניות ו רנו, 11.
 39 עיין קוריאנסה (לעיל, הערה 21), 53, 20.22.

‘והי אלתי תתסמי באלמגרב ענדנא אלגזאלה’ = ‘והיא הנקראת במגרב אצלנו גזאלה’⁴⁰ זהים עם דברי סעדיה אבן דנאן הספרדי המובאים אצל דווי בערכו ונחן נסמיה גזאלה’ = ‘ואנו קוראים אותו [בשם] גזאלה’.⁴¹ ‘אצטואן מתועדת’⁴² לא רק בצפון אפריקה אלא בספרד גם כן. על כן נבין את דברי הרמב”ם – ‘בית שער אלדהליזו והו אלדי יסמיה עאמתנא אלאצטואן’ = ‘בית שער [הוא] דהליז, והוא אשר קוראים ההמון אצלנו’⁴³ אצטואן’⁴⁴ – כמכוונים לספרד. גם ‘סאניה’, אשר עליה הרמב”ם אומר ‘נסמיהא נתן באלמגרב אלסאניה’ = ‘אנו קוראים אותה במגרב [בשם] סאניה’⁴⁵, מתועדת היטב בספרד,⁴⁶ והוא הדין לגבי ‘פרטל’,⁴⁷ אשר הרמב”ם אומר עליו: ‘ונסמיה פרטל’ = ‘ואנו מכנים אותו פרטל’,⁴⁸ ‘נסמיהא נתן פרטל’ = ‘אנו מכנים אותה פרטל’.⁴⁹

בהקשר זה מן הראוי לבדוק כיצד הרמב”ם מתייחס למלים הנוהגות במצרים (וכן למה שמקובל בארץ-ישראל). מצאתי עד עתה רק דוגמה אחת⁵⁰ שבה נוהג הלשון במצרים מצוטט כלשון “שלנו” (כלומר בביטוי אינקלוסיבי, בניגוד לדרכו): ‘נסמיהא פי הדה אלבלאד אלמקרבן’ = ‘אנחנו קוראים אותו בארצות אלו מקרבן’,⁵¹ והרי ראינו כבר לעיל,⁵² שבמגרב השתמשו לא ב’מקרבן’ אלא ב’מקרבן’, ועל כורחנו נבין את “ארצות אלו” כמכוונות למצרים. עניין מיוחד ברמיוות לביטויים מצריים, שהרי גם הן מעידות לכאורה, שנכתבו אחרי שהגשר הגדול עזב את המגרב וישב במצרים.

40 פירוש המשניות ו תעג, 9.

41 עיין דווי (לעיל, הערה 26) מצוטט מאכו אלוליד (המביא את דברי סעדיה אבן דנאן).

42 עיין דווי (לעיל, הערה 26) בערך “אצטואן”.

43 מלה במלה: “המוננו”.

44 פירוש המשניות א של, 3.

45 פירוש המשניות ו עב, 5.

46 עיין קוריאנטה (לעיל, הערה 21), 22–24, הערות 3, 4, 6.

47 עיין דווי (לעיל, הערה 26) בערך “ברטל”.

48 פירוש המשניות א של, 5.

49 פירוש המשניות ו רסח, 10.

50 גייגר (לעיל, הערה 2), בהיותו נתון בסד השקפתו, שהרמב”ם משתמש תדיר ב”אנחנו” אנקלוסיבי וכולל בו גם את קהל קוראיו, סבר שבפירוש המשניות ו (שלא נשתמר בעותקו האישי של הנשר הגדול) אהלות ט, יד (קאפח רפט, 7; וכן גם במהדורת דירינבורג, בשתייהן כנוסח יחיד) ‘פי מצר’ = “במצרים” אינו הנוסח הסופי אלא ‘אצלנו ר”ל במצרים’, כפי שנשתמר בתרגום המקובל. אך אין התרגום המקובל מדוייק עד שאפשר יהיה להסיק מסקנה זו.

51 פירוש המשניות ה צה, 10.

52 עיין לעיל הערות 29, 30.

מעניין ביותר לציין שבעותקו האישי של פירוש המשניות⁵³ כבר מצויות רמיוות למצרים, ועל כורחנו נאמר שהוא משקף נוסח שנתגבש סופית אחרי שהרמב"ם ישב במצרים, ואף הספיק להכיר את לשונה המיוחדת ואת מנהגיה; וזה אכן מתאים לנאמר בקולופון של סדר טהרות (מהדורת קאפח תשלח, 3-), שהשלים את פירושו במצרים. כך נמצא בפסחים ג, א (מהדורת קאפח קסט, 8): 'מתל אלמזר אלדי ינעמל פי מצר אליום' = "כמו מזר שעושים במצרים היום".⁵⁴ בפירושו לסדר טהרות⁵⁵ הרמב"ם מציין במפורש ש'מכעב' מלה מצרית (ואסמה אלמשהור במצר אלמכעב). גם בפירושו למשנה מדות נמצא 'מכעב', אך שם אינו מציין במפורש את מוצאו המצרי ואומר רק שהוא המוני: 'ויסמי אלמכעב ענד אלגמהור' = 'וההמון קוראו מכעב'.⁵⁶ כן נמצא בטופסו האישי גם רמז ברור לשהיית הנשר הגדול בארץ-ישראל: 'ולדלך ראיתהם פי בלאד אלשאם יכרהון כתאבה ספרי תורות באלחבר' = 'ולכן ראיתים בערי ארץ-ישראל נמנעים מלכתוב ספרי תורות במי-עפצא'.⁵⁷ פחות בולטות הרמיוות למשקלים מצריים,⁵⁸ שהרי אלו אפשר שהיו ידועות לרמב"ם עוד טרם הגיעו למצרים. אך את ההתייחסויות האחרות למצרים מסתמא הוסיפן הרמב"ם אחרי בואו לשם, אך לפני שהועתק טופסו הפרטי. הרושם הוא שרמיוות אלו מועטות יחסית בחמשת הסדרים הראשונים, אך מתרבות בסדר טהרות,⁵⁹ שמסתמא לא נתחבר אלא במצרים. פעמים זה משתקף גם בניסוח שונה בנוגע לאותה מלה עצמה: בפירושו לכלאים ח, 1 (קאפח רטו, 4) לא נאמר אלא 'זהקוף אלקרד' = 'זהקוף קרד', ואילו בידיים א, 5 (קאפח תשו, 7) נאמר 'זאלקוף אלקרד והו אלדי יסמונה במצר אלנסנאס' = 'זהקוף קרד, והוא שקוראים במצרים [בשם] נסנאס'. ובדומה במשנה כלאים ו, 3 (קאפח רה, 12) "אפיפירות" מתפרשת מבלי להזדקק למלה מצרית, ואילו בכלים יז, 3 (קאפח קנה, 5) היא מוסברת על ידי 'מכעב' המצרית.⁶⁰ נראה אפוא שהרמב"ם הוסיף בפירושו לסדר טהרות מלים מצריות דרך שיטה כמעט, מה שלא עשה בסדרים האחרים, שהיו כפי הנראה מנוסחים ניסוח מתקדם עוד לפני הגיעו למצרים.

53 כ"י הנטינגטון 117 ופוקוק 295 שבבודליאנא וכ"י ששון לשעבר 72-73.

54 אין נראה לכאורה שעוד במגרב ידע הרמב"ם על ייצור "מזר" במצרים.

55 מהדורת קאפח קנה, 3- שלא נשתמר בעותקו האישי של הנשר הגדול, עיין הערה 50.

56 מהדורת קאפח (ה) חלג, 13-14 (שאכן נשתמר בעותקו האישי).

57 פירוש המשניות ג רנג, 9-.

58 עיין במהדורת קאפח ד, רפג, 3-; ה, קב, 3-; רעא, 8-.

59 עיין ברשימה אצל פרידלנדר (לעיל, הערה 4), עמ' xix, הערה 1.

60 עיין לעיל הערה 55. השווה גם לעיל את הבדלי הניסוח בין המובאה לפי הערה 24 והערה 25.